

Вони змінили історію: 125 вихідців із Південної Бессарабії

Лілія Циганенко

*Ізмаїльський державний гуманітарний університет,
Ізмаїл, Україна*

Резюме: У рамках міждержавного науково-дослідного проекту «Україна-Молдова: спільна історична пам'ять, уроки та перспективи» ученими з України, Молдови, Болгарії було зібрано матеріал та видано двомовний (українсько-англійський) енциклопедичний словник з інформацією про відомих діячів науки, культури, політики, які народилися в Південній Бессарабії. Енциклопедичний словник є унікальним прикладом співпраці учених різних країн. Він покликаний сприяти вихованню почуття гордості у молодого покоління, а також знайомству мешканців різних держав з нашими славетними земляками. У цій статті подано базову інформацію, що характеризує підготовку цього енциклопедичного словника, висвітлює особливості його змісту.

Ключові слова: енциклопедичний словник, Південна Бессарабія, політики, військовики, вчені, письменники, художники.

They changed the history: 125 natives of the Southern Bessarabia

Lilia Tsyganenko

*Izmail State University of Humanities,
Izmail, Ukraine*

Abstract: During the interstate scholarly project "Ukraine and Moldova: common historical memory, lessons and perspectives", the materials about the prominent personalities of humanities and science, culture and politics born in Southern Bessarabia was collected by the scientists from Ukraine, Moldova, Bulgaria. As a result, it was prepared and published a bilingual (Ukrainian – English) encyclopedic dictionary based on these collected materials. The encyclopedic dictionary is a unique example of cooperation between the scholars from several countries. It aims to stimulate a sense of pride among the younger generation, as well as to introduce

people of different countries to our famous countrymen. This article provides background information on how to prepare this encyclopedic dictionary and highlights its content.

Keywords: encyclopedic dictionary, Southern Bessarabia, politicians, military, scholars, writers, artists.

Протягом 2016–2018 рр. учені-історики Ізмаїльського державного гуманітарного університету (науковий керівник групи – проф. Л. Циганенко) та Кишинівського педагогічного університету імені І. Крянге (науковий керівник групи – проф. С. Мустяце) в рамках виконання міждержавного науково-дослідного проекту «Україна-Молдова: спільна історична пам'ять, уроки та перспективи» зібрали матеріал та підготували до друку енциклопедичний словник, до якого ввійшли відомості про 125 видатних людей родом із Південної Бессарабії, які впродовж свого життя здійснили вагомий внесок у різних професійних галузях [Вони змінили історію...]. Зважаючи на значний відсоток серед відібраних особистостей представників болгарської етнічної групи, до роботи було запрошено науковців-істориків із Велико-Тирновського університету (Болгарія).

Для підготовки енциклопедичного словника було здійснено пошукову роботу в архівах (Національний архів Республіки Молдова, Державний архів Одеської області, Комунальна установа «Ізмаїльський архів»); бібліотеках Кишинева (Центральна наукова бібліотека ім. Андрія Лупана, Національна публічна бібліотека Молдови), Одеси (Наукова бібліотека ОНУ ім. І. Мечникова, Одеська національна наукова бібліотека), Ізмаїла (Наукова бібліотека ІДГУ, міська публічна бібліотека ім. І. Котляревського) і музеях.

Енциклопедичну працю виконано на основі загальноприйнятої методології. Так, кожна довідкова стаття містить інформацію про особу, а саме: прізвище, ім'я, роки життя, місце народження (із зазначенням територіально-адміністративного розміщення у відповідний період), інформацію про родину, освіту, кар'єру й особистий професійний внесок, публікації та бібліографію щодо кожної постаті [Вони змінили історію..., с. 16]. Кожен із тих, чие прізвище представлено в енциклопедичному словнику, народився в Південній Бессарабії – на території, що відома під різними історичними назвами – Буджак, Українське Подунав'я. Нині це південна частина Одеської області, представлена Ізмаїльським, Ренійським, Кілійським, Болградським, Татарбунарським, Саратським, Арцизьким, Тарутинським, частково Білгород-Дністровським районами.

Як зазначено в передмові до видання, «сьогодні територія Бессарабії залишається етнічно, культурно і конфесійно неоднорідною. Саме це культурно-історичне багатоманіття характеризує специфіку зони й упродовж сто-

літь засвідчує мирне співіснування та толерантність різних етносів» [Вони змінили історію..., с. 15]. Територія Південної Бессарабії протягом багатьох століть була зоною перехрестя різних етнічних груп і народів. Тут оселилися й тривалий час жили у сусідстві молдовани й українці, болгарини й вірмени, греки й євреї, росіяни й гагаузи, албанці й німці. Кожна з етнічних груп мала «своїх героїв» – поетів і письменників, військових і акторів, художників і вчених, політичних і громадських діячів, інформацію про яких й зібрано в новому енциклопедичному словнику.

Далі для наочності докладно окреслимо декілька груп відомих земляків.

Військові діячі, що народилися в Південній Бессарабії. Група представлена 17 прізвищами, що становить майже 14% загальної кількості серед згаданих представників регіону. Це діячі болгарської армії різних періодів існування, серед яких є такі всесвітньо відомі прізвища, як КОЛЄВ Іван Стоянов – народився 1861 року в селі Бановка Ізмаїльського повіту та увійшов у історію як «батько» болгарської кавалерії; АГУРА Георгі Васильєв – представник славетного роду Агура (вихідців з села Криничне (колишнє – Чушмелія) Ізмаїльського повіту) – розпочав військову кар'єру ад'ютантом князя Дондукова-Корсакова, згодом – флігель-ад'ютант болгарського князя Олександра Баттенберга, перший болгарський офіцер з юридичною освітою, військовий прокурор, генерал-лейтенант (1912), автор тексту болгарського народного гімну; КІСОВ Стефан – народився в 1861 році в містечку Болград – колонії болгарських колоністів, учасник трьох європейських війн, один з рятівників легендарного Самарського прапора (битва під Джуранлі проти військ Сулеймана-паші (липень 1877), військовий комендант Софії; ТОДОРОВ Георгі Стоянов – народився в Болграді (1858), головнокомандувач болгарської армії, генерал-ад'ютант царя Бориса III; НИКОЛАЄВ Данаїл Цонєв також родом з Болграду (1852), головнокомандувач військ Південної Болгарії, командир Софійської піхотної бригади, військовий міністр, перший полковник Болгарської армії і перший офіцер, який отримав високе звання – піхотний генерал (червень 1909), відомий як «патріарх болгарської армії».

Є серед військових з Південної Бессарабії й представники генералітету Російської імперії (XIX – початку XX ст.). Це МІЛОНАС Микола Спиридонович – народився 09.05.1812 року в місті Ізмаїл Бессарабської області в родині морського офіцера грецького походження, службу закінчив у чині контр-адмірала; ІВАНОВ-МУМЖІЄВ Петро Михайлович – 1894 року народження (м. Болград), брав участь у російсько-японській війні, отримав поранення при Порт-Артурі, понад рік перебував у японському полоні, генерал-майор та інші.

Румунські військовослужбовці представлені прізвищами першого маршала Румунії, прем'єр-міністра та сенатора АВЕРЕСКУ Александру, який

народився в 1859 році в селі Озерне (колишне – Бабеле) Ізмаїльського повіту; ВЕЙТОЯНУ Артура – уродженця міста Ізмаїл, відомого військового (генерал армії) і політичного діяча (голова ради міністрів Румунії, міністр), сенатора з питань права в парламенті Румунії.

На сторінках енциклопедичного словника знайшли відображення й відомі військовослужбовці буремного ХХ століття. Це РАЙНОВ Володимир Іванович (22.01.1894, Болград, Бессарабська губернія) – військовий та громадський діяч, командир І Бессарабського стрілецького полку (1919 р.); ТИМОШЕНКО Семен Костянтинович (18.02.1895 року народження, с. Фурманівка (колишне – Орман) – командувач кількох фронтів часів Другої світової війни, народний комісар оборони, маршал; ШАЙБЛЕ Олександр Якович (18.01.1878, Аккерман, Бессарабська губернія) – генерал, військовий діяч УНР та інші.

Південно-бессарабська земля подарувала світу цілу плеяду відомих науковців. Це *історики*: АГБУНОВ Михайло Васильович (08.08.1952, Болград, Ізмаїльська область) – доктор історичних наук, професор, спеціаліст з історії античного світу, археолог, мандрівник, письменник; АГУРА Димитр Димитров (26.10.1849, Криничне (Чушмелія), Ізмаїльське градоначальство) – професор, один з перших ректорів Софійського університету, засновник і голова болгарського історичного товариства (1901–1911); МЕЩЕРЮК Іван Іванович (29.12.1899, Болград, Бессарабська губернія) – дослідник історії та культури болгар і гагаузів, автор понад 30 монографій; СОВЕТОВ Павло (12.11.1927, Ізмаїл, Королівство Румунія) – засновник наукової школи по вивченню типології феодального суспільства Молдови та південно-східної Європи, автор понад 130 наукових публікацій, член-кореспондент АН Молдавської РСР та інші.

Групу *вчених-філологів*, які народилися в Південній Бессарабії, представляють: БЕРКОВ (БЕРКОВ) Павло Наумович (02.12.1896, Аккерман, Бессарабська губернія), доктор філологічних наук (1936), професор (1938), член-кореспондент АН СРСР (1960), член-кореспондент Німецької академії наук (Берлін, 1967), доктор наук Берлінського університету ім. Гумбольдта, автор понад 700 наукових праць; ДОВАТУР Аристид Іванович (23.10.1897, Рені, Бессарабська губернія) – доктор філологічних наук, професор, свого часу потрапив у лещата радянського терору: був висланий на 5 років до Саратова, потім повторно засуджений до 10 років позбавлення волі за звинуваченням у контрреволюційній діяльності (1937), реабілітований у 1955 р., фахівець із грецької епіграфіки, римської історіографії та джерел з історії Риму, автор перекладів текстів стародавніх авторів; СТОЯН Петро Євстахійович (22.07.1884, Ізмаїл, Бессарабська губернія) – один з авторів проекту «Загальнослов'янська мова» (1913-1916), більшу частину життя провів у Франції, автор «Малого тлумачного словника російської мови»,

який було видано тричі (1913, 1915, 1916), член Всесвітньої есперанто-асоціації, де працював над створенням «Бібліографії міжнародної мови» («Bibliografio de Internacia Lingvo»), автор багатьох наукових праць з інтерлінгвістики; ТЕОДОРОВ-БАЛАН Олександр Стоянов (27.10.1859, Кубей, Бессарабська область) – лінгвіст, бібліограф, професор, дійсний член АН Болгарії, автор багатьох наукових робіт з болгарської мови і літератури, македонських діалектів, біографій Кирила та Мефодія, Софронія Врачанського та Паїсія Хілендарського; ШУЛЬМАН Еліезер (Лейзер, Лазар) (11.07.1923, Тарутине, Королівство Румунія) – філолог-біблієст, після повернення із заслання (Казахстан) тривалий час таємно викладав іврит, у 1975 році разом із родиною переїхав до Ізраїлю, один з авторів таблиці біблійних персонажів та подій. Загалом на сторінках енциклопедичного словника представлено інформацію про 8 учених-філологів.

Південна Бессарабія стала малою Батьківщиною не лише для гуманітаріїв. Є серед наших земляків талановиті та всесвітньо відомі представники природничих наук. Це *математики* АГУРА Олександр Дмитрович і ГОХБЕРГ Ізраїль Цудикович; *біологи* КІСКІН Петро Христофорович і ПЛУГАРУ (Мийня) Раїса; *фізики* БЕДЕРЕУ Еуженіу та КОГАН Шулім Меєрович; *хімік* КЕМУЛЯ Віктор-Мар'ян; *геолог* КАПТАРЕНКО (Каптаренко-Черноусова) Ольга Костянтинівна; *астрономи* ДЕЙЧ Олександр Миколайович та КОРТАЦЦІ Іван Єгорович. До речі, одна з малих планет носить назву рідного міста астронома О. Дейча – 1792 Reni [Вони змінили історію..., с. 112–113].

Є чимало серед вихідців із Південної Бессарабії першопрохідців у своїй справі. Так, у 1908 році в Тарутино народився Лев Ізраїльович ГУТЕНМАХЕР – математик, кібернетик, доктор наук, професор, один із засновників електронно-обчислювальних технологій; у 1899 році в Кілії – один із засновників авіації, географ, юрист, учасник організації пошуку та порятунку експедиції Умберто Нобіле на дирижаблі «Італія» (1928), керівник трансєвропейського перельоту за маршрутом Москва – Берлін – Париж – Рим – Марсель – Лондон – Варшава – Москва (1929) – ЗАРЗАР Валентин Ананійович.

Чимало серед мешканців Південної Бессарабії народилося й представників творчих професій – поетів, письменників, артистів, співаків, художників. Саме представники цих напрямів становлять майже 50% зазначених у енциклопедичному словнику особистостей.

Не оминули мешканців регіону криваві злочини сталінської репресивної системи. Серед прізвищ, представлених у словнику, є чимало тих, хто пережив арешти та заслання або й віддав своє життя. Наведемо приклад: 21 листопада 1897 р. в багатодітній родині в Ізмаїлі народився Михайло Костянтинівч БАБАК – відомий учений-генетик. Здобуваючи освіту в ветеринарному інституті в Бухаресті, він став учасником революційного руху,

за що вперше потрапив до в'язниці. Пізніше, вже в середині 20-х рр. ХХ ст., розпочав роботу в Одеському сільськогосподарському інституті. У другій половині 20-х рр. виконував обов'язки ректора спочатку Херсонського, а згодом Одеського аграрних інститутів. Під час «великої чистки» в 1936 р. його було заарештовано та за сфабрикованим звинуваченням розстріляно в 1937 р. Місце поховання не відоме [Вони змінили історію..., с. 42–43].

І ще одна категорія, представники якої займають важливе місце на сторінках нового енциклопедичного словника. Це *священнослужителі*. Їх небагато – лише чотири особи. Проте це дійсно великі люди, які є втіленням незламного духу та зразком служіння своїй справі.

МИТРОПОЛИТ ТИХОН, в миру – КАЧАЛКІН Тит Дейович, народився 15 січня 1878 р. в селі Нова Некрасівка Ізмаїльського повіту. Це село було засновано ще в 18 ст. руськими розкольниками-старовірами. Владика Тихон – дев'ятий митрополит старообрядницької церкви після Амвросія Першосвятителя. У 1941 р. він керував Тульчинською старообрядницькою єпархією, а вже в 1942 р. на Освяченому Соборі старообрядницької Церкви (Румунія) його було обрано митрополитом Білокриницьким [Вони змінили історію..., с. 148–149].

ГАЙДАЙ Павло Ігнатович народився у 1888 р. в Ізмаїлі. Службу розпочав псаломщиком, пізніше прийняв сан диякона, ієрея у Петропавлівській церкві. Жителі Одеси та приміських сіл шанували його як подвижника благочестя, провидця і цілителя. Вперше заарештований у 1929 р., висланий до Туруханська Красноярського краю. Після звільнення переїхав до Санкт-Петербурга. Заарештований НКВС за належність до «Союзу Михайла Архангела» (1932). У 1933 р. висланий на 3 роки в Акмолинськ (Казахстан). У день закінчення ув'язнення знову був заарештований і згодом засуджений до 10 років неволі. Покарання відбував у Карагандинському виправно-трудовому таборі. За втечу з Карлагу переведений на 5 місяців до штрафного ізолятора. За вироком УНКВС Карагандинської області засуджений до розстрілу (31. 08. 1937 р.). Винним себе не визнав. Вирок було виконано 5 вересня 1937 р. Місце поховання не відоме. У 1993 р. реабілітований. У 2000 р. канонізований Архієрейським Собором. У 2008 р. на його честь збудовано храм (2008, с. Білка Одеської області) [Вони змінили історію..., с. 90–91].

Ось такі вони – народжені в Південній Бессарабії – відомі й талановиті, зрозумілі й загадкові, у злетах і падіннях. Можна по-різному ставитися до тих чи інших прізвищ, не поділяти їхньої політичної або громадянської позиції, однак зрозуміло одне: «введення такої інформації в науковий обіг має величезне значення для історії, адже акцентує увагу на важливості питання про значення людини та місця її народження в загальнонауковому плані» [Вони змінили історію..., с. 16].

ЛІТЕРАТУРА

Вони змінили історію (125 вихідців із Південної Бессарабії). Енциклопедичний словник / Під ред.: Л. Циганенко, С. Мустяце. Ізмаїл; Кишиневу, 2019. 281 с.

REFERENCE

Tsyganenko, L. & Mustyatse, S. (Eds.). (2019). *They changed history (125 natives of South Bessarabia): Encyclopedic Dictionary*. Izmail, Chişinău [in Ukrainian].